

TOMA KATALIN

EGY CSÁSZÁRI LÁTOGATÁS UTÓÉLETE

I. Lipót Pottendorfban 1668.

A Haus-, Hof- und Staatsarchiv Ungarische Akten állagában őrzött Nádasdy-iratok között rejtőzködik egy, az országbírónak, Nádasdy Ferencnek titkárához, Sente Bálinthoz¹ írott levele, amelyben a gróf részletesen beszámol I. Lipót és kíséretének 1668. április 23-án pottendorfi kastélyában tett látogatásának eseményeiről. A kirándulásról a császár maga is megemlékezik spanyol követéhez, Franz Eusebius Pöttinghez 1668. április 25-én kelt levelében.² Lipót április 24-én Esterházy Pál grófot is meglátogatta kismartoni kastélyában, ahol szintúgy kedvenc szórakozásának, a horgászásnak hódolhatott. Levelében mindkét kirándulásról — szűkszavúan ugyan — de dicsérőleg nyilatkozik, hangsúlyozva a két úr bőkezűségét, amely Nádasdy udvarában a pazar vendéglátásban nyilvánult meg, Esterházynál pedig olyan hatalmas halakat halászhatott a Lajtából, melyeket már sok éve nem látott.

Az uralkodó kíséretével az említett napon dél körül érkezett meg Nádasdy pottendorfi rezidenciájába. A kirándulás magánjellegű utazás volt, a császár azonban ekkor sem nélkülözhetette az ilyen esetekben előírt szűkebb kíséretét, amely

1 Sente Bálint Moson és Pozsony vármegyékben birtokos középnemes Nádasdy Ferenc titkára, majd 1667-től ítélőmestere volt. Az ítélőmester székhelye Eperjesen lévén Nádasdyt informálni tudta a felső-magyarországi helyzetről. Az összeesküvés leleplezése után egy ideig ő is vádlottként szerepelt, de felmentették azon a címen, hogy familiárisként ura parancsát kellett követnie. Felmentése után pályája tovább ívelt felfelé. Esterházy Pál 1681-ben alnádorává nevezte ki, a tisztséget 1699-ben bekövetkezett haláláig viselte. In: *Iványi Emma: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713)*. Bp., 1991. 323–329. p. vö. *Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése, 1664–1671*. Bp., 1876. (a továbbiakban: *Pauler*, 1876.) 144. p.

2 „...Am Montag (április 23.) sein wir zue Pottendorf bei dem Grafen Nadasdi gwest, so uns auch gar magnifice tractirt hat, anheut hat uns der Graf Paul Esterhazi ein solches Fischen auf der Leitha gehalten mit einer so equisiten merienda, dass dergleichen in viel Jahren nit geschen worden. Hat allen mächtig wohlgefallen.” In: *Privatbriefe K. Leopold I. an den Grafen F.E. Pötting, 1662–1673*. Herausg. Von Dr. Alfred Francis Pribram und Dr. Moriz Landwehr von Pragenu I–II. (Fontes Rerum Austriacarum LVI–LVII.) Wien, 1903, 1904. 2. köt. 56. p.

„csak” 28 szekérből állott.³ I. Lipót szűkebb udvartartását Lobkowicz herceg,⁴ I. Lipót főudvarmestere, Dietrichstein herceg,⁵ Holstein herceg,⁶ az udvari gavallérok, fél kompánia hacsir, valamint a személyzet, köztük a szakácsok jelentették, de az özvegy császárnét,⁷ valamint Margaréta Terézia ifjú császárnét⁸ is elkísérte saját, szűkebb udvartartása. Még kisebb utazásokra is vinni kellett a saját, udvari asztalneműt, amely Pottendorfban végül szekéren maradt, Nádasdy saját ezüstműjéből találta fel az ebédet a vendégeknek, csak a császár használta saját étkészletét.

Az ebédlőasztalokat a kastély különböző szárnyaiban állították fel. Külön ebédelték a hölgyvendégek az öreg palotában, a hercegek és urak Nádasdy lakrésze-

-
- 3 I. Lipót hivatalos és magánjellegű utazásairól: *Miller, Rotraud*: Die Hofreisen Kaiser Leopolds I. Wien, 1966. doktori disszertáció. A szerző legalább 14, Wiener Neustadt tartózkodását említi. Ezek közül 1668-ban két alkalommal tartózkodott hosszabb ideig Lipót a városban, márciustól májusig, majd augusztusban 2–3 hetet. A pottendorfi kirándulást nem említi a szerző, a Wiener Neustadt tartózkodások esetében is csak tényszerű felsorolásra kerül sor. 231. p.
 - 4 Wenzel Eusebius Lobkowitz (1609–1677) herceg I. Lipót uralkodása első harmadának egyik legbefolyásosab politikusa. Pályája meredeken ívelt felfelé: 1637-től a Hadi Tanács tagja, 1650-től 1665-ig a Hadi Tanács elnöke, Portia halála után pedig őt nevezi ki Lipót Auersperg helyett főudvarmesterének. A hatvanas évek második felében kibontakozó udvari hatalmi harcokban végül alulmaradt az annak felemelkedését nagyban támogató Johann Paul Hochoerrel szemben, 1674-ben távoznia kellett az udvarból. A bécsi udvar és a magyar főurak közötti kapcsolatokban kulcsfontosságú szerepet játszott, melynek vizsgálatára még eddig szisztematikusan nem került sor. Eddig egyetlen életrajz jelent meg róla: *Wolf, Adam*: Fürst Wenzel Lobkowitz erster geheimer Rath Kaiser Leopold I. 1609–1677. Wien, 1869.
 - 5 Ferdinánd Dietrichstein (1636–1698) herceg 1667-től Mária Margareta, majd annak halála után Lipót második feleségének Claudia Felicitasnak a főudvarmestere, 1683-tól haláláig pedig a császár főudvarmestere, de ezzel együtt nem töltötte be az első miniszteri tisztséget. 1667-től a Titkos Tanács, 1674-től a Titkos Konferencia tagja. Személyiségét a kortársak egybehangzóan nagyra értékelték és egyetértettek abban, hogy pozíciói ellenére nem vett részt tevélegesen a politikai irányításban. In: *Schwarz, Henry Frederick*: The imperial Privy Council in the seventeenth century. Cambridge, 1943. 220. p.
 - 6 Valószínűleg Johann Adolf v. Holstein herceg (1634–1704)
 - 7 Eleonóra Gonzaga v. Mantua (1630–1686): III. Ferdinánd császár harmadik felesége. A házasságra 1651-ben került sor. Négy gyermekük született, akik közül két lány, az 1653-ban született Eleonóra Mária Josefa és az 1654-ben született Mária Anna érték el a felnőttkort. Az özvegy császárné, Eleonóra harmonikus kapcsolatot alakított ki mostohagyermekével, nagy szerepe volt férje halála után I. Lipót német-római császárrá koronázásának előkészítésében. In: *Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon*. Hrg: Hamann, Brigitte. Wien, 2001. (a továbbiakban: *Hamann*, 2001) 79. p.
 - 8 Margaréta Terézia (1651–1673): I. Lipót császár első felesége, egyben az uralkodó unokatestvőre és unokahúga. A frigyre 1666 decemberében került sor. A hét évig tartó házasságból négy gyermek született, melyek közül csak egy lány, Mária Antónia érte meg a felnőttkort. In: *Hamann*, 2001. 279–280. p.

ében, a komornyikok pedig a gróf veje, Draskovics János⁹ családja számára fenn tartott szárnyban. Nádasdy hálózataiban külön asztaloknál étkeztek a kamarások, edelknabok és offizírok. A császári szakácsok is főztek, de a vendégek inkább a vendéglátó szakácsainak főztjét fogyasztották. A különböző fogások, a gróf keresztúri bora valamint a tokaji nagy sikert arattak.

Ebéd után a vendégsereg kivonult a kastély kertjébe horgászni. Szigonyokkal pisztrángokat valamint lepényhalat fogtak, sőt, vízből még Lipót bécsújhelyi kastélyának halastavába is küldött az országbíró. A császár kedvenc halából, a szalblingból (pisztráng egy fajtája) is vagy százat fogtak ki horoggal.

A vendégek szórakoztatására, vagy inkább elkápráztatására a ház ura a kertjét a császárok képmásaival díszítette fel, amelyeket a vendégek rézsobroknak gondoltak. Ilyen pazar vendéglátás után nehezebb esett a társaságnak Bécsújhelyre visszamennie, erre végül délután öt óra után került sor. A gróf büszkén írta Szentének, hogy a látogatás végére Tamás fia is felbátorodott, még a császárral is szóba elegyedett. Nádasdy a napot sikerként könyvelhette el, I. Lipót és kísérete emlékezetes, szép napot töltött nála, amely udvara fényét csak növelte.

Nádasdy levele, a császár és kíséretének leírása, a vendégek szórakoztatására összeállított programok bemutatása számos kultúrtörténeti adalékkal szolgálhat a művészettörténészek számára. I. Lipót pottendorfi látogatása, illetve a kirándulás utóélete azonban más szempontból is különleges jelentőséggel bír. Az esemény, amely 1668-ban még a bécsi diplomáciai képviseltek érdeklődésére nem tartott számot, a velencei követ, Marin Zorzi sem emlékezett meg róla jelentéseiben, közvetlenül 1671 után a császári udvar historiográfusainak keze nyomán I. Lipót személye elleni összeesküvés részévé vált. I. Lipót uralkodása alatt, illetve a halálát követő néhány évtizedben születtek meg azok a történeti munkák, amelyek napjainkig forrásul szolgálnak a majd fél évszázadon keresztül uralkodó személyének és korszakának megítéléséhez. Pauler Gyula¹⁰ a Wesselényi-féle összeesküvés történetének megírásakor — amint arról lábjegyzetei is tanúskodnak — gyakran forgatta a korszak nagy historiográfiai vállalkozásának, az 1629-ben Johann Philip

9 Draskovics János: Nádasdy Mária Magdolna férjé.

10 Pauler Gyula: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. I–II. köt. Bp., 1876.

Abelinus által elindított *Theatrum Europaeum*,¹¹ tizedik kötetét, valamint Franciscus Wagner,¹² Gottlieb Eucharius Rinck¹³ vagy Gualdo Priorato¹⁴ I. Lipót császárról szóló életrajzait, ítéleteiket fenntartásokkal ugyan, de alapos kritikai elemzés nélkül átvette. Oswald Redlich¹⁵ Lipót koráról írott művében, azon belül a Wesselényi-szervezkedés ismertetésekor sem bírálja felül a XVII. század második felében valamint a XVIII. század elején alkotott történetírók megállapításait.

Tanulmányomban a XVII. század második felében illetve a XVIII. század 30-as éveiben keletkezett, a császárt középpontba állító történeti munkákon keresztül igyekszem végigkövetni azt a folyamatot, ahogy az ártalmatlan pottendorfi látogatásból a császárt megmérgezni szándékozó vendéglátás válik, miközben a gróf, Nádasdy Ferenc bűnlajstroma is újabb gonosztettekkel bővül. A korszak történetíróinak forráslehetőségeiről, forráskezeléséről lábjegyzetek hiányában nem rendelkezünk átfogó ismeretekkel, de mivel hivatalos vagy félhivatalos formában hosszabb-rövidebb időt eltöltöttek a császári udvarban, sok olyan forráshoz is hozzájuthattak, melyek ma már nem elérhetők, továbbá személyes tapasztalataikon keresztül jól ismerték az udvarban terjengő híreket, pletykákat, a Lipót köré húzott szóbeszédet, anekdoták, mítoszok részleteit.¹⁶ Sok esetben, így a pottendorfi látogatás kapcsán sem választható szét, mikor alapszanak a történészek információi

11 *Theatrum Europaeum* oder außführliche und wahrhaftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wieder in der Welt, fürnemblich aber in Europa und Teutschlanden, so wol im Religion -als Prophan Wesen, vom Jahr Christi 1617 biß auf das Jahr 1718... zugegetragen haben. Rinckfurt a. M. 1633–1738. A Merian kiadó vállalkozásában 21 kötet jelent meg 1738-ig. A szóban forgó 10. kötetnek két kiadása volt, először 1677-ben, majd 1703-ban. Én az 1703-as kiadást használtam (a továbbiakban: *Theatrum*, 10. köt. 1703.). A *Theatrum Europaeum*-ról: *Bingel, Herman*: Das *Theatrum Europaeum*, ein Beitrag zur Publizistik des 17. und 18. Jahrhunderts. Berlin, 1909.

12 *Wagner, Franciscus*: *Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti (Augustae Vindelicorum 1719–1731. I–II.* (a továbbiakban: *Wagner*, 1719–31.).

13 *Rinck, Gottlieb Eucharius*: *Leopolds des Grossen Röm. Kaisers wunderwürdigen Leben und Thaten aus geheimen Nachrichten eröffnet und vier Theile getheilt. Der andern druck um vieles vermehrt. I–IV.* Leipzig, 1709. (a továbbiakban: *Rinck*, 1709)

14 *Priorato, Galeazzo Gualdo*: *Historia di Leopoldo Cesare, Contiente le cose piu memorabili successe in Europa, dal 1656 al 1670.* Vienna, 1689. (a továbbiakban: *Priorato*, 1689).

15 *Redlich, Oswald*: *Weltmacht des Barock* Wien, 1961.

16 A lipóti korszak historiográfiájáról: *Nana Eisenberg*: *Studien zur Historiographie über Kaiser Leopold I.* In: *Mitteilungen für Österreichische Geschichtsforschung* 51. (1937) 359–413. p. (a továbbiakban: *Eisenberg*, 1937.); *Coreth, Anna*: *Österreichische Geschichtsschreibung in der Barockzeit.* Wien, 1950. (a továbbiakban: *Coreth*, 1950). Tanulmányomban nem törekedtem a teljes Lipót biográfia áttekintéséhez, csak azokkal a művekkel foglalkoztam, melyeket a leggyakrabban forgatták a következő korszakok történetírói.

írott forrásokon illetve szóbeszédeken, és mikor működött a historiográfusok fantáziája. Lipót pottendorfi kirándulása, illetve annak utótörténete bizonyítékkal szolgálhat egy-egy esemény interpretációs lehetőségeinek sokszínűségéhez.

Pottendorf, a császári látogatás színhelye mintegy 30 km-nyi távolságra Bécs-től, az alsó-ausztriai tartományban található. Nádasdy Ferenc országbíró 1665. február 7-én fizette ki a 129 ezer rajnai forint vételárat a kastély korábbi tulajdonosának, Mathias Ernst Berchtoldt von und zu Ungarschütznek.¹⁷ A vár megvásárlásának gondolata 1660 elejétől foglalkoztatta az országbírót, a vételár előteremtése azonban nem lehetett egyszerű. Nádasdynak kölcsönt kellett szereznie, amelyhez Mednyánszky Jónáshoz fűződő kapcsolatát is igyekezett felhasználni, rajta keresztül próbált meg pénzt szerezni az erdélyi fejedelemszponyától, Lórántffy Zsuzsannától.¹⁸ A gróf udvartartását, levelei keltezésének tanúsága szerint, 1660 körül helyezte át Seibersdorfból Pottendorfba, még mielőtt sor került volna a vételár kifizetésére.¹⁹

A kastély megvásárlásában valószínűleg nem csak az épület Nádasdy általa említett erőssége, hanem hely szépsége, a kastély fekvése is hozzájárulhatott, talán több lehetőséget látott benne, mint seibersdorfi rezidenciájában, egy reprezentatív, az udvar elvárásainak is megfelelő udvartartás kiépítésére.

Lipót udvartartásával 1668 tavaszán Wiener Neustadtban tartózkodott, Bécsset udvarával együtt az 1668. február 23-i tüzeset után hagyta el, amikor a bécsi Burg nyolc évvel korábban épült új szárnya leégett. A császár és neje először Ebersdorfba mentek, az özvegy császárné a két hercegnővel pedig a Favoritára. Váratlanul azonban mindkét kastélyban tűz ütött ki, Ebersdorfban az istállóból terjedt át a tűz a császári lakosztály fölé, a Favoritán pedig a kémény gyulladt be. Az özvegy császárné is átment ezután Ebersdorfba, majd március 6-án az egész,

17 Pottendorf megvásárlásáról: *Alfred Sitte*: Die Schatzkammer Nadasdy s. In: *Berichte und Mittheilungen des Altertums-Vereins zu Wien*, 34. Wien, 1899. 87. p.

18 Nádasdy Ferenc 1660. március 9-én Seibersdorfban kelt levelében ír Mednyánszky Jónásnak Pottendorf megvásárlásának lehetőségéről és kéri közbenjárását a fejedelemszponyánál, Lórántffy Zsuzsannánál: „...Nehan olli alkalmatossagot offernalnak az Lajta mellett ki crös helyics gyönyörűségcsis 100 ezer F köl leg alab erte adnom inkab az ereicert mint masert kapvan raita. Mivel penig ..(titkosírással a név) anii penzi nincz, nilvan penig kölczönözni sem akar, kgd mit meg tapasztalt regi io akaro Uramit hivan az öreg Fejedelemszponitul bar csak 25 v. 30 ezer tallert szerezne...” Österreichsches Staatsarchiv (= ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA) Ungarische Akten Specialia Fasc. 309. Konv. C. fol. 37–38.

19 Itt szeretnék köszönetet mondani Király Péternek, aki Nádady (III.) Ferenc rezidenciális zenéje c. kéziratát rendelkezésemre bocsátotta. Az ő megállapítása nyomán — mármint hogy Nádasdy Pottendorfba költözése jóval korábban, már 1660-ban megtörtént, mint a vételár kifizetése — vettem elő jegyzeteim közül e Mednyánszkyhoz címzett levelet.

Ebersdorfban székelő udvartartás áttette székhelyét Wiener Neustadtba. Az özvegy császárné még az április 23-i utazás előtt, április 5-én ellátogatott Pottendorfba, Lipót kíséretével pedig április 23-án Laxenburgból Wiener Neustadtba való visszaútja során időzött Nádasdy kastélyában.²⁰

Április 5-én az özvegy császárné, Eleonóra két leányával látogatott el Pottendorfba.²¹ Kíséretében találjuk Lotharingiai Károly herceget és még 20 más jelentős személyiséget, magyar oldalról pedig többek között Esterházy Pál, Draskovics Miklós, Csáky Ferenc, Sárkány János képviselték magukat Nádasdynál. Március 20-án az országbíró a magyar rendek követeit vendégelte meg, akik előtte a király hívására Pozsonyban gyűltek össze rendi sérelmeik előadására.²²

Ezek után jogosan merül fel a gyanú, hogy Nádasdynak a vendégfogadásokkal hosszú távú elképzelései voltak. Jelen tanulmányomnak nem célja a jelzett időszak politikai összefüggéseinek feltárása, de annyi mindenképpen megjegyzendő, hogy az 1667-ben Wesselényi Ferenc halálával megüresedett nádori tisztség megszerzésének vágya játszott szerepet a sorozatos vendégeskedések tartásában. Az országbírónak lehetősége nyílt egyfelől mind Lipót, mind pedig a magyar rendek felé

20 A tüzeset részletes leírása: *Priorato*, 1689. 3. köt. 521. p.; *Theatrum*, 10. köt. 1703. 796. p.; *Rinck*, 1703. 2. köt. 554. és 560–561. p.

21 Az özvegy császárné korábbi látogatására Nádasdy is utal levelében. A látogatást a *Theatrum Europaeum* tudósítója teszi április 5-re. A dátum nem biztos, hogy teljesen pontos, mivel mint látni fogjuk, a jelen út időpontját illetően is pontatlan a tudósítás. Az út leírása a következő: „Unterdessen war am 26. dieses (5. April) die verwittibte Kayserin mit ihren beyden Princessinnen und gantzen Comitats bey dem herrn Grafen Nadasti zu Pottendorf zur Mittags-Mahlzeit und wurde königlich tractirt: Bey Ihrer Majestät ließ sich finden Printz Carl von Lothringen sammt noch wohl zwanzig andern grossen Herren: von Ungarischen Herren waren zugegen Graf Paul Esterhasi, Graf Franciscus Chaky, Graf Niclas Drosowitz der Ungarische Vice General an der Donau Herr Johann Sarkanus und noch viel mehr andere des vornehmsten Adels. Nach cingennommenem Mittags-Mahl bediente sich Ihre Majestät der Fischerey mit dem Hamen und er hub sich folgend nach andern Ergetzungen von dar nach der Neustadt mit samt ihrem Gefolge.” In: *Theatrum*, 10. köt. 1703. 798. p.

22 „Am 10/20 dieses (március) bekamen die Ober-Ungarische Bevollmächtigte von der Römischen Kayserlichen Majestät ihre Abfertigung und zwar zu ihrem guten Vergnüßen, daß nemlich ihre von dem Fürsten Ragtzy abgenommene Einkünfte ihnen nach des Königreichs Satzungen nebenst noch etlichen Kirchen wieder zugestellt und cingantwortet werden sollten: worauf sie dann zu dem Land Tage verwilligten gestalt dann auch gleich verabschiedet ward, daß auf den 6/16 April zu Preßburg eine Zusammenkunfft von allen Ungarischen Gesandschafften gehalten werden und sie auf solchem Ihren noch habenden Klagen und Beschwerden eine Erörterung und Entschafft machen.....Hiermit schieden die Herren Deputierte von dannen und wurden von dem Herrn Graffen Nadasti als der Zeit des Königreichs Ungarn verordnetem Vice Palatino, auf seinem Guth Podendorff köstlich tractirt.” In: *Theatrum*, 10. köt. 1703. 797. p.

reprezentálni, hogy alkalmas a nádori szék betöltésére, másfelől támogatásuk ilyen úton történő megnyerésében is reménykedhetett.

A Theatrum Europaeum tudósításának és Nádasdy Ferenc április 25-én írt levelének tartalma meglepő hasonlatosságokat mutat, mintha a beszámoló készítője jelen lett volna az eseményen vagy legalábbis a jelenlévők körétől kapta volna a híreket.²³ Tudjuk, hogy Nádasdy Ferenc könyvtárában a Theatrum Europaeum addig megjelent 8 kötete megtalálható volt,²⁴ így a gróf is ismerhette a kiadó azon felhívását, melyben az olvasókat arra kéri, hogy a jelentős eseményekről küldjenek számára beszámolót.²⁵ Elképzelhető, hogy a látogatás ténye és leírása Nádasdy köréből, vagy akár Nádasdy kezdeményezésével jutott el a frankfurti kiadóhoz, a feltetelezés azonban jelenleg források hiányában nem igazolható.

A Theatrum Europaeum a tüzesetek és a látogatások között semmilyen kapcsolatot nem sejtet, annak ellenére, hogy a 10. kötet 1671-ig tárgyalja az eseményeket, tehát már Nádasdy perének és kivégzésének körülményeinek ismeretében került sor 1677. évi megjelenésére. Ugyanúgy nem hozta összefüggésbe a tüzesetet Nádasdy nevével az eseményekhez időben legközelebb álló Gualdo Priorato²⁶ sem. Gualdo Priorato hivatalos udvari historiográfusként 1664-ben került a bécsi udvarba, a császár maga kérte fel a történezt a róla szóló életrajz megírására. Az olasz nyelvű munka megjelenésére 1670 és 1674 között került sor. Priorato művében az eseményeket III. Ferdinánd halálától 1670 végéig tárgyalja, munkájában

23 A látogatás leírása a következő: „Allerhöchstgedachte beyde Kayserl. Majestäten nun nachdem sie sich wegen des im Hornung in der Kayserl. Burg zu Wien enstandenen wüthen Brandes diese Zeit über zur besagten Neustadt aufgehalten hatten, verliessen dieselbige am 16.26. dieses und begaben sich nach Laxenburg um all da sich den Frühling über mit der Roygerbeiß zu belustigen: auf welcher Rück Reise Sie von dem Ungarischen Herrn Vice-Palatino Grafen Nadasti auff dessen Schloß Podendorf dergestalt , ansehnlich und kostbar tractirt worden, daß solches nicht gnugsam zu beschreiben gestalten, dann Ihre Kayserl. Majestät gedachter Graff Nadasti außer empfangenem Tractament mit verschiedenen Jagten und Fischereyen belustiget, auch Ihre Majestät die Römische Kayserin mit einem ganz silbernen Tisch und zugleich alle hoff Damen mit allerhand herrlichen Raritäten regalirt, nebenst auch den ganzen Hof ausser unterschiedlichen Beschenkungen aus Silber tractiren lassen. Folgenden Tags seynd allerhöchst ernannte Ihre Kayserliche Majestät auch vom Herrn Grafen Esterhazy mit fast gleichmassigen Tractamenten und Auffwartungen bedient worden.” Theatrum, 10. köt. 1703. 798. p.

24 Nádasdy Ferenc Bécsbe került könyvcinck lajstromát közölte: *Alfred Sitte*: Gróf Nádasdy Ferenc művei és könyvtára. In: Magyar Könyvszemle 10. (1902) 152–158. p. valamint: Magyarországi magánkönyvtárak II. In: Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/2. Szerk.: Kacsóri Bálint. Szeged, 1992. 73–80. és 100–106. p.

25 *Bingel*, 1909. 113. p.

26 Prioratoról: *Eisenberg*, 1937. 366. p. *Coreth*, 1950. 72. p.

Nádasdy 1670. szeptember 3-i letartóztatása még szerepel.²⁷ Az 1668. február 23-i tüzesetet az elkövetkezendő szerencsétlen események, így a magyarok összeesküvése előjelének tekintette, a császár pottendorfi látogatásáról, említést sem tett.²⁸

Prioratonak 1678-ban bekövetkezett halála előtt Lipótról szóló életrajzának folytatásaként megjelent azonban még egy munkája, amelyet a magyar összeesküvés történetének szentelt.²⁹ A magyarok rebellióra hajló természetét egészen a XVI. század elejétől vizsgálja, a magyarok Habsburg uralkodókkal szembeni összeesküvéseinek sorozatát állítja az olvasó elé, mire elérkezik az 1660-as évek végi eseményekhez. Bemutatja a per lefolyását, az elítéltek kivégzését, de a Nádasdy elleni vádpontok között itt sem szerepel, hogy az országbírónak bármilyen alattomos szándéka lett volna a császár pottendorfi látogatásakor, vagy köze lett volna a bécsi tüzesethez.

Priorato munkájának ismeretében felmerül a kérdés, hogy az udvari historiográfus ismerte-e a közvetlen a magyar főurak elítélése és kivégzése után, 1672-ben, Giovanni Andrea Angelini Bontempi tollából született *Historia della ribellione D' Ungheria* című művet, melyben már készen állt Nádasdy Ferenc bűnlajstroma: felbérelt egy asztalossegédet a császári palota felgyújtására, a pottendorfi látogatás alkalmával meg akarta mérgezni a császárt, sőt teljes kísérétét, végül állati tetemet dobattatott be a bécsi udvari kútba, hogy így megfertőzve a vizet, a császár halálát okozza.³⁰ Amennyiben Priorato ismerte Bontempi munkáját, elképzelhető — az eseményeket közvetlen közelről szemlélve — hogy nem adott hitelt fantasztikus állításainak, illetve tisztában volt annak propagandisztikus voltával: a közvélemény előtt valamiképpen igazolni kellett a szigorú megtorlást.

Bontempi koncepciójának helyességét megkérdőjelezte a Priorato halála után a hivatalos udvari historiográfus szerepét 1683-tól betöltő, szintén olasz származá-

27 *Priorato*, 1689. 3. köt. 725. p.

28 A tüzeset, mint az összeesküvés előjele: *Priorato*, 1689. 521. p.

29 *Priorato*, *Gualdo Galeazzo*: Continuatione dell'istoria di Leopoldo Cesare, nella quale si descrive la ribellione D' Ungheria, e quanto e successo dal principio della congiura fino all' anno 1676. Vienna, 1676.

30 *Bontempi*, *Angelini Giovanni Andrea*: *Historia della ribellione D' Ungheria*. Dresda, 1672. A gyűjtogatásról: 77–79. p., a mérgezésről: 80–82. p., a kutak megmérgezéséről: 86–88. p. Bontempi (1624–1705) perugiai muzsikuscsaládban származott, két alkalommal hosszabb időt töltött Drezdában, ahol a szász udvar kapellamestere volt. Drezdai tartózkodása alatt több historiográfiai munkája is született. Jelenleg nincs adatom arra, hogyan született a magyar összeesküvésről szóló műve.

sú, az udvarba Mantua hercege követeként érkező Giovanni Baptista Comazzi³¹ is. Lipótól szóló életrajza 1689-ben jelent meg, először olasz nyelven, amelyet 1690-ben a német nyelvű kiadás³² követett. Műve megírásához alapvetően Priorato már megjelent életrajzát vette alapul. A trieri választó számára művét német nyelvre is lefordították. A német verzió meglehetősen nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Comazzi biográfiája vált az első, széles körben használt munkává. Az eseményeket 1672-ig követi végig, művében jelentős helyet foglal el a magyar összeesküvés leírása és a résztvevők szigorú megbüntetésének bemutatása.

Comazzi, miután hosszasan leírja, milyen álnokul fordultak a magyar főurak Lipót ellen, hozzákezd az összeesküvés kibontakozásának részletes leírásához, és mindaz megtalálható nála, ami Bontempi munkájában. Nádasdy állítólag már 1667-ben 500 Gulddennel lefizetett egy udvari fűtőt, hogy borítsa lángba a Burgot, a terv azonban ekkor nem került kivitelezésre. A tűz a már ismert körülmények között a jövő évben ütött ki, amikor még ráadásul más, titokzatos események is történtek a városban. Valaki meg akarta mérgezni a város kútját, ezért egy döglött kutyát és két rongyba csavart kakast dobtak be a kútba, egy másikat pedig szeméttel dobáltak tele. A városban történt titokzatos esetek után következik a pottendorfi császári kirándulás ismertetése, a mérgezés motívumával együtt. Comazzi a forrásokat illetően a „viele Scribenten”-re hivatkozik, akik szerint Nádasdy Pottendorfban egy galambpástétommal akarta megmérgezni Lipótot, amely csak azért nem sikerült, mert a felesége, észrevéve, mire készül a gróf, megparancsolta a szakácsnak, hogy egy másik, ugyanolyan pástétomot készítson.³³ Comazzi a „viele Scribenten” alatt többek között Bontempi munkáját is érthette, de az események ismertetése után megkérdőjelezi azok hitelességét. Azzal érvel, hogy a per folyamán alapos vizsgálatok történtek, ha a mérgezés vagy egyebek gyanúja fennállt, nem

31 Comazziról: Eisenberg, 1937. 368. p. és Coreth, 1950. 73. p.

32 Comazzi, Johann Baptista: Istoría di Leopoldo primo. Imperatore di Romani I–II. Viennae 1686–1688. Német nyelvű kiadása: Immer gründender Kayserlicher Lorbeer Krantz, oder Grundrichtige Erzählung der Fürstreichlichen Staats-Berichtungen und Glorwürdigsten Heldenthaten des ictzo Regierenden unüberwindlichsten Römischen Kayseris Leopold des Grossen. Augsburg 1690. (a továbbiakban Comazzi, 1690.).

33 A tüzeset, a furcsa események és a pottendorfi kirándulás leírása Comazzi, 1690. 236–238. p. A pottendorfi eseményekről így ír: „Viel Scribenten haben öffentlich ausgegeben, daß Nadasti, als er einsten den Kayser, die regierende Kayserin, die zwey Erz-Herzoginnin und den Printzen Carl von Lothringen auf sein Schloß Pottendorf zu einer Fischerey eingeladen, eine Pasteten hätte vergifften lassen und daß seine Gemahlin, die einen Abscheu ab solcher Grausamkeit ihres Manns gehabt ihn betrogen, indem sie den Koch bedredet, eine andere dieser gantz gleichende zuverfertigen.”

maradt volna ki a vádpontok közül, hiszen a vádlóknak semmi okuk nem volt azok eltitkolására.³⁴

A Comazzi munkájában még megkérdőjelezett összefüggések új hangsúlyt kapnak a Lipót halála után, 1708-ban megjelent német nyelvű munkában, Gottlieb Eucharius Rinck³⁵ Lipótról szóló életrajzában. Rinck még Lipót életében, de már több mint 30 évvel a tárgyalt események után, 1700–1703 között tartózkodott a bécsi udvarban. Műve megírásakor az addig megjelent Lipót bibliográfiák mellett a bécsi tartózkodása során megismert forrásanyagot is felhasználta, sőt, valószínűleg ismerte Comazzi készülő, de már csak kéziratban megmaradt, töredékes Lipótról szóló életrajzát is.³⁶ Rinck elfogadja a Bécsben történt, titokzatos események, a tüzeset illetve a pottendorfi császári látogatás egységben történő értelmezését: számára a történések szerves egészet alkotnak, a cél egyértelmű, a császár elleni orv támadás az összeesküvők részéről, akik között Nádasdynak kiemelt szerep jut. Sejteti, hogy a gróf illetve az összeesküvők állnak a kutak megmérgezése mögött, amittől Lipót is súlyos betegségbe esett. Erről a betegségről Comazzi még említést sem tett. A tüzesettel kapcsolatosan azonban Rinck is kevésbé hihetőnek találja, hogy Nádasdy fizetett volna le egy az asztalossegédet a Burg felgyújtására. Annál inkább elfogadhatónak értékeli a császár megmérgezésének tervét a pottendorfi látogatás alkalmából. A császár megvendéglésének egyetlen mozzanatát sem részletezi, csak a mérgezés motívuma kerül elő. Nádasdy alattomoságának, vérszomjas természetének alátámasztásául Rinck azzal tetézi az dolgot, hogy a gróf mérgeiben saját kezével öli meg a szakácsfiút. Ahol Comazzi, ha még nehezebbre esik is, érveket hoz fel a koncepcióval szemben, Rinck helyet ad a konstruált történetnek.³⁷

34 „Weil aber aus dem Proceß kein Beweißthum deüwegen im geringsten vorhanden unangeschen man hierüber absonderliche fleißige Nachforschung gethan, so scheint solches in Unschung deß Nadasti verkehrten Boßheit zwar wol wahrscheinlich jedoch aber dunckt es mich nicht war zu seyn: weil nicht wohl zuvermuthen daß Er da Er doch wegen anderer Verbrechen sterben musste diese Sünde sollte verschwiegen haben, welche ob Er sie schon offenbaret ihne die Straffe nicht vergrößert; und so er solche verschwiegen doch das Leben nicht erhalten hätte.” *Comazzi*, 1690. 237–238. p.

35 Rinck munkásságáról: *Eisenberg*, 1937. 388–389. p.

36 Comazzi kézírata: ÖStA HHStA Handschriftensammlung, A/Hs. Nr. 110

37 „Ob Nadasti durch einen tischer-gesellen das feuer in der kayserl. burg habe anlegen lassen wie vorgegeben wird, laß ich an seinem ort gestellet seyn. Jedoch scheint dieses glaubwürdiger, daß er dem Kayser auf einem convinio in einer tauben-pastete, welche der Kayser gerne gespeiset, vergeben wollen welches aber seine gemahlin verhindert; dann als sie hn nicht erlitten können, daß er von diesem schändlichen c’vornehmen ablassen möchte, hat sie den Koch dahin disponirt, daß er eine andere auf gleiche manier bereitete pastete dem Kayser fürsetzen müssen, welches ihm aber sein leben soll gekostet haben, in dem ihn gleich

A mérgezés teóriájának végül teljes mértékben hitelt ad Franciscus Wagner *Historia Leopoldi Magni* c. életrajza. Franz Wagner kezéből került ki a mindezideig alapmunkának számító és mindmáig forrásként használt mű a Lipót-életrajzok sorában. Wagner hosszú ideig a bécsi jezsuita kollégium novíciusmestereként működött, majd VI. Károly udvari történetírója lett, az ő megbízásából fogott hozzá Lipót életrajzának megírásához. A kétkötetes munka első kötete 1719-ben, a második 1731-ben jelent meg. A magyarok megítélésében azonban nem elfogulatlan, Katona István oldaláról ezért éles kritika érte.³⁸

Wagner néhány kisebb változtatással teljes mértékben elfogadta a Bontempi munkájában megkonstruált történetet. Szerinte a mérgezett pástétom már feltalálásra is került, de Esterházy Júlianna, tudván férje tervéről, Lipót előtt elfogyasztotta a pástétomot. Nádasdy, hogy ne tudódjon ki az eset, másnap kardjával a pástétomot készítő szakácsot is megölte. Wagner azzal már nem törődött, hogy Nádasdyné az eset után kilenc hónappal később halt meg, és nem valószínű, hogy olyan mérget készítettek volna a császár számára, amely majd egy évvel később fog hatni.³⁹

Az 1670–1731 között megjelent, fent áttekintett biográfiák ítéletei sok esetben mind a mai napig meghatározzák a majd fél évszázadot kitevő, Lipót nevével fémjelzett időszak értékelését.⁴⁰ Az uralkodói életrajzok, melyek az uralkodó saját vagy utóda felkérésére születtek, szigorú, propagandisztikus célokat szolgáltak: dicsőséges uralkodásának kívántak vele emléket állítani. Szerzőik vagy az udvar hivatalos alkalmazottjai voltak, de legalábbis hosszabb-rövidebb időt az uralkodó közelében, Bécsben töltöttek, műveik stílusát, alaphangját az uralkodó személyiségével szembeni teljes elkötelezettség határozta meg. Munkáik megírásához az írott dokumentumok, memoárok, titkos akták, levelezések stb. mellett a ma már ellenőrizhetetlen szóbeszéd is forrásul szolgált és nem szabad figyelmen kívül hagyni a császári udvari propaganda rájuk kifejtett hatását sem. Műveikben — nem véletlenül — aránytalanul nagy figyelmet szenteltek a Wesselényi-féle összeszűrés eseményeinek, ezen belül Nádasdy Ferenc, Frangepán Ferenc és Zrínyi Péter sorsa alakulásának. A császár dicsőséges uralkodásának emléket állító életrajzírók számára a felkelés gyors bukása az erős császári hatalom bizonyítékát jelentette, továbbá, az uralkodóval szembeni felkelés hatástalansága kiváló lehetőséget adott

denselbigen tag noch Nadasti eigenhändig ermordet, damit er nicht aus der schule schwatzen möchte.” *Rinck*, 1709. 560–561. p.

38 Wagnerről: *Eisenberg*, 1937. 365. p. és *Coreth*, 1950. 75. p.

39 A mérgezés leírása: *Wagner*, 1719–38. 207. p.

40 A XVII–XVIII. századi osztrák történetírásról Thököly Imre kapcsán: *Csáky Móric*: Thököly Imre képe az osztrák történetírásban. In: *A Thököly felkelés és kora*. Szerk.: Benczédi László. Bp., 1983. 263–271. p.

Lipót hatalma gondviselészerű védelmezésének bizonyítására. Végül a főurak személyes végzete, a sorsuk feletti gyors, határozott ítélkezés jó például szolgált a különben határozatlansággal vádolt császár szilárdságának bizonyítására is.⁴¹

A pottendorfi császári látogatás kapcsán láthattuk, ahogy egy teljesen ártalmatlannak tűnő utazás újabb és újabb formákat ölt, az átértelmezések, esettársítások során elveszti eredeti, a császár kegyeit megnyerő, Nádasdy Ferenc „nagysága” növelését szolgáló célját. Az eseménytől való időbeni eltávolodással a valóság és a képzelet alkotta történések között a határok egyre jobban elmosódnak, már nem is tudni, mi játszódott le valóban a lipóti látogatás alatt. Természetesen, nem felejtkezhetünk el az időszak egyéb, politikai relációiról, de jelen tanulmánynak nem a korszak politikai összefüggéseinek feltárása volt a célja, hanem annak bemutatása, hogy egy esemény mennyiféle üzenetet hordozhat az utókor számára.

FÜGGELÉK⁴²

Nádasdy Ferenc levele Szenté Bálinthoz

Pottendorf, 1668. április 24.

Generose domine amice observandissime

Én k[egyelmedne]k a 2 April egy bötűjét nem láttam, ebben a hónapban ezzel együtt hetediket írom. Egyébaránt is sehonnénd arrul az földrül egy ember sem ír semmit is, úgy látom azok csak mikor dolgok vagyon, akkor tudnak felőlem emlékezni.

Tegnap, az mint irtam vala 21. k[egyelmedne]k, őf[elsé]g[éé]k itt valának, Lobkovicz, Dietrichstain, Holstain Herczegekkel, több feles udvari *cavalirokkal* in

41 Az összeskuvésnek és általában véve a rebelliónak Lipót gloriifikációjában játszott szerepéről: *Goloubeva, Maria: The Glorification of Emperor Leopold I. in Image Spectacle and Text.* Mainz, 2000. 253. p. Ezzel szeretnék köszönetet mondani R. Várkonyi Ágnes professzornőnek, hogy c könyvet a figyelmembe ajánlotta, valamint a cikk megírásához nyújtott tanácsaiért és támogatásáért.

42 Nádasdy Ferencnek I. Lipót pottendorfi látogatásáról Szenté Bálinthoz írt levele közlésekor *Bak Borbála: A XVI–XVII. századi magyar nyelvű források kiadása.* In: Fons 7. (2000) 1. szám c. tanulmánya alapján a modern átírás szabályait követtem.

toto 28 szekér volt, fél *compania hacziros*, sok apró cseléd Újhely⁴³ közel volta alkalmatosságával, magyar grófok és urak *circiter* 20. Szerencsémre Horvátországból (Horvat Orszagbul) is és a végekből jöttek volt más dolgok színe alatt az urakban, szinte 12 órakor érkeztek, és csakhamar kezdték az étket; azelőtt való nap, őf[elsé]ge a császár maga számára főzni szokó szakácsok jöttek el, másnap reggel az spanyol szakácsok, mindenik magános konyhákra főzött, de valami kíváncsított, mi *subministraltunk*, derekasan most is csak ugyan a magam szakácsival, mint az özvegy császárné itt lételekor, főztem. És írhatom k[egyelmedne]k, oly szerencsésen esett most is főzések, inkább mind az én szakácsim főztiben ettek. Sőt az ifjú császárné, nem is evett semmit maga étkiben. Az császár a borokat is az enyimeket megkóstolta, de a császárné bort nem iszik. Az fő *hohmester* asszony csak maga evett egyedül atyámfiával. Az öreg palotában a dámák. Az én szokott palotá[m]ban a hercegek és urak[na]k elei, ahol Draskovicz János ú[r] szokott szállani az *secretaria* végében és hálólházam ellenében, ott a komornik urak ettek. Ezeket mind ezüst mívből *tractaltuk*, semmit a császár ezüstműviből hozni nem engedtem, egyedül a maga *usualis argenteriajan* kívül. *Kamerdienernek, edelknabok*, számtalan *officir* mind magános asztaloknál, k[ikne]k kíméletlenül jutott a jó keresztúri borban, közben tokaji is, aminthogy a közcseled valóban magyarul laktak, de a főrend az ő jó rendi szerint csendesesen, mindenek nagy *satisfactioval* és *contentummal* s dicsérettel. Délután őf[elsé]g[é]k elsöben a kiskertbe mentek, az én gyaloghidamon, és a haltartóban szigonyokkal pisztrángokat és másféle halakat ökleltek: igen rendesen fölékesíttem volt a császárok képeivel a kertet, melyeket a vén olasz csinált volt, mind réz *statuak[na]k* hitték. Onnénd a malom alatt többet négyszáz lepényhálnál és pisztrágnál fogtak. Azután az öreg kertbe menvén az öregebbik vizát fogták ki, melyet elevenen Újhelybe küldtem az őf[elsé]ge árokjában. Végre a szalbingokra mentünk, az holott legkedvesebb mulatsága volt őf[elsé]g[é]k, mert horgon fogtak százig ki, kiváltképpen a császárnét (az *camerra major* és többek szavai után írom) mióta kijött Spanyolországból (Spaniol Orszagbul), oly vígan és jó kedvvel senki nem látta. Meg nem írhatom mely gusz-tusa volt, hogy oly szaporán foghatta a halakat, aminthogy szerencséjére mind inkább az öreget őf[elsé]ge fogta ki. Háromszor is hívta a császár, hogy elmenjenek, de ugyan nem hagyhatta kedves multságát. Ezek után igen kedvesen megköszönvén őf[elsé]g[é]k a multságot, a kertnél ültek föl öt óra után, s úgy mentek vissza. Az én Tamáskóm szintén megbátorkodott volt a császár előtt, ki és bejárt szabadon a házban és nagy *contentummal* vigasztalta őf[elsé]geket. Ezeket irigeim bosszú-

43 Bécstj hely, ma Wienr–Neustadt (Ausztria).

ságára írom k[egyelmedne]k. S áldom Istenemet, ki mindenekre szerencsétetett.
Hírek semmik nincsenek most, kiket írhatnak. Isten kegyelmedet sokáig éltesse.

Pottend[orf] 24 April. 1668.

Generosae dominationi vestrae

amicus addictissimus
comes F[ranciscus] de Nadasd

ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia Fasc. 292. Konv. A fol. 20–21., latin fordítása uo. fol. 22–23.